

УДК 39(477.7)(063)
ПЗ2

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Одеського національного морського університету
(протокол № 10 від 24.04.2019 р.)

Відповідальний редактор:

Михайлуца М. І., доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Бажан О. Г., кандидат історичних наук, доцент (Київ)
Бачинська О. А., доктор історичних наук, професор (Одеса)
Єнаке Дж., доктор історії, професор (Галац, Румунія)
Котляр Ю. В., доктор історичних наук, професор (Миколаїв)
Кушнір В. Г., доктор історичних наук, професор (Одеса)
Лисенко О. Є., доктор історичних наук, професор (Київ)
Реєнт О. П., доктор історичних наук, професор (Київ)
Петренку А. доктор історичних наук, професор (Кишинів, Молдова)
Савельєва І. В., доктор економічних наук, професор (Одеса)
Тригуб О. П., доктор історичних наук, професор (Миколаїв)
Тулущ А.-В., доктор історії, професор (Галац, Румунія)
Тюрменко І. І., доктор історичних наук, професор (Київ)
Молдован С., доктор історії, професор (Бухарест, Румунія)

Редактори-упорядники:

Гоголенко О. П., Дзинглюк О. С., Кваша Т. Г.

Рецензенти:

Савченко В. А., доктор історичних наук, доцент (Одеса)
Діанова Н. М., доктор історичних наук, професор (Одеса)

Позиція редакції може не збігатися з думкою авторів. Усі права застережені. Передруки та переклади можливі за згодою авторів.

ПЗ2 Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : збірка наукових праць. Вип. 7 / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. – 608 с.

ISBN 978-966-289-275-8

Збірка наукових праць присвячена історії Півдня України та Подунав'я у різні періоди та епохи, українській культурі та духовності сусідніх етнокультур, історії православ'я та інших конфесій, міжнародним і міжрегіональним зв'язкам, мовознавству тощо. До збірки увійшли матеріали VII Міжнародної наукової конференції та круглого столу "Мова, Церква, Герої: проблеми та досвід на шляху до євроінтеграції", що відбулися у м. Одесі 17–18 травня 2019 р.

Видання розраховане на вчених-істориків, краєзнавців, мовознавців, учителів, студентів і всіх, хто цікавиться історією та духовністю від минулого до сучасності.

УДК 39(477.7)(063)

ISBN 978-966-289-275-8

© Одеський національний морський університет, 2019

ЗМІСТ

АРТЕМЕНКО М., МИХАЙЛУЦА М.І. ПОСТАТЬ АРХІЄПІСКОПА УАПЦ ЮРІЯ (ЖЕВЧЕНКА) НА ТЛІ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ.....	14
БАБЕНКО Л.Л. ЕВОЛЮЦІЯ РЕЛІГІЙНОЇ ПАРАДИГМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ НАПЕРЕДОДНІ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ: ЧИННИКИ ВПЛИВУ	20
БАЖАН О.Г. ДОКУМЕНТИ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ ЯК ДЖЕРЕЛО У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ ОДЕЩИНИ 1920–1940-х рр.	27
БАЧИНСЬКА О.А. ВІЙСЬКОВІ ГАРНІЗОНИ ТА ЦИВІЛЬНЕ НАСЕЛЕННЯ ОСМАНСЬКИХ ФОРТЕЦЬ БУДЖАКА НА МЕЖІ ХVІІІ–ХІХ ст.....	31
БЄЛЯЄВА Г.Є. ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРИРОДНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ	37
БОБІНА О.В. МИКОЛАЇВ І УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ	39
БОНЬ О.І. СОЦІАЛЬНЕ КОНСТРУЮВАННЯ В ЧАСИ ТОТАЛІТАРИЗМУ: ОДЕСЬКІ КАДРИ ДЛЯ ШКОЛИ ЗОВНІШНЬОЇ РОЗВІДКИ НКВС	43
БОРОВИК С.С. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	48
БОРОДЕНКО О.А. ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЖІНОК РАННЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ: СПРОБА ВИОКРЕМЛЕННЯ ПРИЧИН.....	51
ВІНЦКОВСЬКИЙ Т.С. РЕОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ КРИМСЬКИХ ТАТАР ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ЮЖНЫЕ ВЕДОМОСТИ»).....	57
ВІТРЯК М.М. ВІЗИТ Л.Д. КУЧМИ ДО ОДЕСИ 1999 РОКУ.....	64
ВОВЧУК Л.А. НЕ ДОЧЕКАЛИСЯ ІТАЛІЙСЬКОГО ПАСПОРТА (РОДИНА АНЖЕЛІ У ЖОРНАХ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ).....	68

«українська мова», «український сепаратизм» вже були присутні в громадському дискурсі. Слабкі, вони посилюються в 1917 р., коли починається черговий етап «українізації» імперського міста Миколаїв.

УДК 94(477.7)«1939»:[321.64:355]

СОЦІАЛЬНЕ КОНСТРУЮВАННЯ В ЧАСИ ТОТАЛІТАРИЗМУ: ОДЕСЬКІ КАДРИ ДЛЯ ШКОЛИ ЗОВНІШНЬОЇ РОЗВІДКИ НКВС

О.І. БОНЬ,

канд. іст. наук, доц.,

Київський університет імені Б. Грінченка

(Україна)

Відкриття архівів партійних, державних, каральних органів СРСР докорінно змінило джерельну базу досліджень істориків часів незалежності України. Особливе місце серед цього величезного масиву інформації займають документи партійних органів, оскільки саме вони визначали напрямок розвитку держави, саме виконанням їх рішень займалися державні структури. У зв'язку із недавньою зміною законодавства і розширенням доступу до документів тоталітарної доби, особливо актуальними стали матеріали каральних органів та вищого партійного керівництва.

Серед них окреме місце займає цілий напрямок діловодства вищого політичного керівництва УРСР – «окрема папка», аналогічна як у ЦК РКП(б)/ВКП(б)/КПРС. Це найбільш секретні рішення політичного бюро та організаційного бюро ЦК КП(б)У. Для того щоб повно зрозуміти цілі і механізми дій політичного керівництва радянських часів, саме ці документи і слід аналізувати. Оскільки вони не копіювались і не надсилались та не мали строку давності для розсекречення, саме в них можна знайти справжні мотиви дій ЦК КП(б)У. Фактично існували дві паралельні «окремі теки» – політбюро і оргбюро, перша з яких була визначальною і об'ємною. Про них не було згадок у інструкціях по діловодству партійних органів [3, с. 331].

У цих документах не тільки явними стають приховані цілі дій партійних органів, а і чітко видно механізми прийняття та реалізації рішень. Особливо чітко простежується визначальний вплив

політбюро ЦК КП(б)У на діяльність каральних органів тоталітарної держави. Ми зупинимось на конкретному епізоді із цих взаємовідносин. Він пов'язаний із «чистками» у цих органах після засудження і ліквідації наркома М. Єжова. Адже це відбилось і на органах НКВС УРСР [2]. Метою буде показати за матеріалами окремих папок політбюро і оргбюро як при формуванні важливих підрозділів – шкіл зовнішньої розвідки НКВС СРСР, застосовувались соціальний і політичний відбір кандидатів. Для прикладу візьмемо кандидатів від Одеси.

Очевидно, що поповнення кадрового складу потребувало багато підрозділів НКВС після «чисток», зміщенням М. Єжова та приходу Л. Берії. В Україні ситуація була дуже складною. Спочатку у 1938 р. новий нарком внутрішніх справ УРСР Олександр Успенський «викрив антирадянський закат» попереднього наркома Ізраїля Леплевського, а з грудня 1938 р. тимчасово виконуючий обов'язки наркома Амаяк Кобулов боровся з «антирадянським закатом» вже Олександра Успенського. За офіційними даними було репресовано 1199 керівних працівників НКВС УРСР [6, с. 70].

Саме тому, на нашу думку, серед інших «кадрових» постанов для поповнення НКВС з'явилась постанова політбюро ЦК КП(б)У від 28 грудня 1938 р. «Про школи зовнішньої розвідки НКВС СРСР» у окремій папці політбюро. Вона зобов'язувала обкоми партії забезпечити до 15 січня 1939 р. відбір кандидатів і затвердити їх на бюро обкомів.

Відбір наказувалось проводити із перевірених осіб членів і кандидатів у члени партії, які пройшли військову службу в РСЧА із середньою освітою і не старше 27 років. І тут, як і до села, застосовувалась «розверстка» по областях: загалом потрібно було 110 осіб. Найбільше потребували Київська, Харківська, Дніпропетровська, Сталінська – по 15 чоловік, а Одеська – 10, найменше – Вінницька (5 осіб) [4, арк. 1-2].

Партійні органи спрацювали оперативно – 28 грудня 1938 р. прийнята постанова, а вже у кінці січня 1939 р. подані документи на 100 осіб. Так 27 січня 1939 р. на оргбюро ЦК КП(б)У розглядалось питання про направлення у школу зовнішньої (у документі – «наружной») розвідки. Механізм прийняття рішення був таким – заслуховувались пропозиції обкомів КП(б)У по кандидатурам і вони рекомендувались для затвердження політбюро ЦК КП(б)У. На згаданому засіданні оргбюро 27 січня 1939 р. прийнято рішення про затвердження списків: по Харківській області – 15 осіб, Сталінській – 13 осіб, по Київській – 15, по Ворошиловградській – 11 осіб, по

Дніпропетровській – 13 осіб, по Миколаївській – 11 осіб, по Чернігівській – 7 осіб тощо. І найменше – по 5 кандидатур подавалось по Одеській і Полтавській областях [5, арк. 1-5].

Цей список, як видно з помітки в кінці документу направлявся також Амаяку Захаровичу Кобулову, який на той час був заступником НКВС УРСР, обкомам КП(б)У та в ЦК ВКП(б) (секретарю ЦК та члену політбюро Андрію Андрєєву). Підписували документ три особи [5, арк. 5]: Михайло Бурмистренко (другий секретар ЦК КП(б)У), Микита Хрущов (перший секретар ЦК КП(б)У) та Дем'ян Коротченко (голова Раднаркому УРСР) [1, с. 317].

У супровідному листі секретаря техсекретаріату Оргбюро ЦК КП(б)У Білика на ім'я А. Кобулова зазначено, що прийняте і надіслане окремо відповідне рішення ЦК КП(б)У. Одночасно надсилались і супровідні матеріали: рішеннями обкомів, особові листки, автобіографії, характеристики тощо [5, арк. 6].

Розглянемо згаданих 5 осіб, які подавались від Одеси до цього списку у відповідності із постановою політбюро ЦК КП(б)У від 28 грудня 1938 р. Першим йшов українець Багмет Данило Наумович – 26 років (тут вказуємо як повний рік різницю, оскільки тільки рік народження 1913 р.). На час подання його кандидатури був студентом Одеської юридичної школи (уже мав середню освіту). Походив із селян. До 1930 р. працював у батьківському господарстві, а потім у колгоспі. Був із 1931 р. комсомольцем, а на час розгляду кандидатури уже кандидатом у члени КП(б)У. З 1930 по 1933 рр. навчався в Артемівському планово-економічному технікумі. А після його закінчення працював плановиком та завідуючим планово-фінансовим сектором на заводах Макіївки. Довелось йому служити у військово-морському флоті в Севастополі, Миколаєві та Одесі у 1935–1938 рр. Така біографія дозволила вступити 1938 р. до Одеської юридичної школи і стати кандидатом у партію. Тому він був рекомендований у школу НКВС. Після цього у його довідці, датованій 24 січнем 1939 ., дана коротка характеристика: дисциплінований комсомольський працівник, політично розвинутий, компрометуючих матеріалів не мав [5, арк. 103-103 зв.].

Також студентом Одеської юридичної школи був на рік молодший українець Здор Василь Васильович. Він також був членом ЛКСМУ з 1930 р. та став кандидатом у члени партії у 1938 р. Походив із робітників, тому встиг до навчання в Одесі з 1929 по 1933 р. працювати учнем і робітником на паровозоремонтному заводі у Запоріжжі. А потім навчався у Запорізькому педагогічному технікумі (1933–1935 рр.). Опісля – вчителював у Дніпропетровській області.

Як і Д. Багмет служив у війську, у Новосибірську (1936–1938 рр.). А потім став студентом. Загальна характеристика відділу ЦК така ж як у попереднього кандидата [5, арк. 104-104 зв.].

Дещо старшим (1911 р.н) був росіянин, слюсар електростанції в Одесі Костянтин Іванович Жилкін. Він також походив із робітничого середовища, був членом ЛКСМУ з 1934 р. У період НЕПу ще підлітком 15-17 років був учнем у приватній майстерні. Згодом працював з 1929 по 1933 рр. ковалем і слюсарем на заводах «Червона гвардія» і «Більшовик» у Одесі. Як і його колеги відслужив у Червоній армії у Тифлісі у 1933–1936 р. Характеристика окрбюро ЦК КП(б)У також позитивна: був «енергійним, зростаючим», дисциплінованим товаришем, витриманим червоноармійцем [5, арк. 105-105 зв.].

Студентом Одеської юридичної школи був і українець Іван Іванович Корчак 1914 р.н. Як і інші рекомендовані кандидати, він з 1931 р. був членом ЛКСМУ, мав середню освіту. А от походження мав із службовців. І у 1933–1936 рр. встиг попрацювати економістом, головою сільпо у райспоживспілці на Вінничині. А потім плановиком у райплані у Чаплинському районі Миколаївської області. Також служив у 1936–1938 рр. у РСЧА в Одесі. Очевидно тому і був рекомендований від Одеси. Характеристика його також коротка і цілком по-радянськи позитивна: «політично розвинутий» [5, арк. 106-106 зв.].

Також записаний службовцем росіянин Йосип Іванович Нізяєв, який з 1937 р. працював, на час рекомендації його до школи НКВС, техніком управління електромережі в Одесі. Народився він у 1912 р. із 1931 р. працював мотористом, монтером на заводах в Одесі, а у 1932–1934 рр. – на Кузбасі. Звідки і був закликаний до військ НКВС. Уже в Одесі став кандидатом у члени партії з 1938 р. Відмінною, як це розумілось партійними колами, була характеристика: «Растущий товариш».

Усі довідки підписані секретарем Одеського обкому КП(б)У Колибановим та відповідальним організатором ОРПО ЦК КП(б)У Вівдиченко 24 січня 1939 р. [5, арк. 107-107 зв.].

Таким чином можна узагальнити біографічні дані про кандидатів від Одеси:

1. Соціальне походження: із селян – 1, із робітників – 3, із службовців – 1.

2. Вік кандидатів: 25–27 років.

3. Національність: 3 українці і 2 росіяни.

4. Освітній ценз: усі мали середню освіту, троє були студентами Одеської юридичної школи, один мав середню спеціальну педагогічну освіту.

5. Партійна належність: усі були комсомольцями, а двоє вже стали кандидатами в члени КП(б)У.

6. Професійний досвід: усі працювали робітниками у минулому, або на момент подачі кандидатури.

7. Всі не були у партійних опозиціях та не мали партстягнень.

8. Усі пройшли службу у Червоній армії та не служили у військах чи установах «білих» урядів.

Які саме вимоги ставились до кандидатів у школи НКВС можна побачити із протоколу Оргбюро 10 лютого 1939 р. Його рішенням було зобов'язано обкоми КП(б)У відібрати для Української міжкрасової школи Головного управління державної безпеки НКВС СРСР із комсомольців, кандидатів і членів партії у кількості 300 осіб із освітою не менше 10 класів. І відбір планувалось закінчити до 1 квітня 1939 р. для забезпечення початку навчального року. Рознарядку по областях визначав заступник НКВС УРСР А. Кобулов (із Одеської області передбачалось направити 20 осіб) [5, арк. 108-110].

Загальна критична ситуація з кадрами після чисток яскраво проглядає у постанові ЦК КП(б)У 26 квітня 1939 р. «Про відбір і надсилання працівників в апарат НКВС». Вона зобов'язувала обкоми відібрати із кандидатів і членів партії, які мають спеціальну освіту, а також партійного активу, які мають не нижче середньої освіти відповідні кандидатури. Окремо вказувалось на необхідність надсилання на керівну роботу в апарат НКВС УРСР спеціалістів в окремих галузях господарства. Зокрема від Одещини повинні були надіслати 5 фінансових робітників і 2 працівників торгової мережі. По Одеській області загалом направлялась 21 особа (із них – 6 спеціалістів). Загальна потреба у таких спеціалістах-керівниках і їх заступниках відділів та відділень по галузям господарства на думку керівників відділу кадрів НКВС УРСР на 5 квітня 1939 р. складала 107 осіб [5, арк. 117-120].

Таким чином можна зробити висновок, що партійні і каральні органи спільними вимогами намагались конструювати соціальний портрет керівного працівника чи слухача школи зовнішньої розвідки НКВС у кінці 1930-х рр. Це вже була особа, яка мала середню або незакінчену вищу освіту. Мала обов'язково робітниче минуле (у сільському господарстві чи промисловості), досвід служби в Червоній армії (думаємо для мовно-культурної асиміляції та набуття досвіду радянського типу дисципліни). Фактично створювався новий соціальний прошарок працівників каральних органів.

Джерела та література:

1. Лозицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). Гол. ред. О. Удод. Центральний державний архів громадських об'єднань України. К.: Генеза. 2005. 368 с.
2. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 4: Народний комісаріат внутрішніх справ Радянської України: реорганізації, зміна статусу, правових основ, основні напрями діяльності (грудень 1930 р. – 21 червня 1941 р.). Авт. кол.: М.Г. Вербенський, О.Н. Ярмиш, Т.О. Проценко, В.О. Криволапчук, В.В. Ткаченко, В.М. Чисніков, Т.А. Плугатар, В.А. Довбня, О.В. Кожухар, О.В. Пристайко, В.А. Золотарьов. За заг. ред. А.Б. Авакова. Міністерство внутрішніх справ України. Державний науково-дослідний інститут МВС України. Х.: Мачулі. 2015. 946 с.
3. Пиріг Р.Я. Документи «окремої папки» ЦК КП(б)У як історичне джерело. Укр. археографіч. щорічник. К. 1999. Вип. 3/4. С. 331-143.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф. , оп. 16, спр. 32. Постанови політбюро ЦК КП(б)У про набір до школи зовнішньої розвідки НКВС СРСР... «Окрема папка». 28 грудня 1938 р. – 15 лютого 1939 р., 88 арк.
5. ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 16, спр. 125. Постанови Оргбюро ЦК КП(б)У про рекомендацію на навчання до школи зовнішньої розвідки НКВС; відбір слухачів до Української міжкрайової школи ГУДБ НКВС СРСР та працівників до апарату НКВС тощо та матеріали до них. «Окрема папка», 27 січня 1939 р.-31 червня 1939 , 124 арк.
6. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. К.: Абрис. 1997. 608 с.: іл.

УДК 338.48(477)

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

С.С. БОРОВИК,

викладач,

Одеській національний морський університет

(Україна)

Туризм увійшов у ХХІ століття як сектор економіки, що найбільш стабільно розвивається, ставши однією з найбільших і динамічних галузей міжнародної торгівлі послугами. Високі темпи його розвитку, великі обсяги валютних надходжень активно впливають на різні сектори економіки, що сприяє формуванню власної туристичної індустрії.